

/ O.Nykorak // Narodoznavchi zoshyty. – 2011. – № 4. – S. 583.

16. Figol D.I. Metodyka nauchnoi propagandy v kulturno-massovoi u nauchno-prosvetytelnoi roboty muzeev (na opite Ukrainkoho hosudarstvennogo muzeia etnografii u hudozhnogo promysla vo Lvove). – Moskva, 1964.

17. Figol D.I. Ukrainkyi gosudarstvennyi muzei etnografii u hudozhnogo promysla AN USSR. – Lvov. – Bruno. – Etnografiia. I, 1959.

18. Figol D.I., Vaskiv V. Mystectvo kytaiyskykh druživ / Danylo Figol // Radianska kultura. – 1959. – 12 lystopada. – S. 4.

19. Figol D.I. Ukrainkyi derzhavnyi muzei etnografii ta hudozhnogo promyslu AN URSSR / D.Figol // L.Kunz. Ytnograficheskye muzei v hosudarstvakh Seredniei u Vostochnoi Yevropy. Katalog. – Bruno, 1958. – S. 211.

20. Figol D.I. Do istorii pobutu robotnykiv Lvova v kin. XIX – na poch. XX st. / D.Figol // Materialy z etnografii ta mystectvoznavstva. – Kyiv, 1959. – Vyp. IV. – S. 13–23.

21. Figol D.I. Katalog mizhoblasnogo khudozhnoi vystavky, prysviachena 25-richchiu vozziednannia ukrainkoho narody v yedynii Ukrainkii Radianskii Derzhavi. – Lviv, 1967. – 156 s.

22. Figol D.I. Lvivskyi muzei etnografii ta hudozhnogo promyslu AN URSSR: Putivnyk (na ukr. ta ros. movakh). – Lviv: Kameniar, 1968. – 22 s.

23. Figol D.I. Novonabuti exponaty muzeiu / Danylo Figol // Materialy z etnografii ta mystectvoznavstva. – Kuiv, 1959. – Vyp. IV. – S. 140–141.

24. Figol D.I. Ukrainka narodna dytiacha ihrashka / Danylo Figol // Dovidnyk po fondakh Ukrainkoho derzhavnoho muzeiu etnografii ta hudozhnogo promyslu AN URSSR. – Kyiv, 1956. – Vyp. I. – S. 68–80.

25. Figol D.I. Ukrainkyi derzhavnyi muzei etnografii ta hudozhnogo promyslu AN URSSR – vazhlyvyi centr doslidzhennia ta populiaryzastii kultury i pobuty ukrainkoho narodu / Danylo Figol // Tezy dopovidei naukovoi konferencii, prysviachenoj 25–ii richnyni vozziednannia Zakhidnoukrainkyykh zemel z URSSR: “Narodna kultura zahidnykh oblastei Ukrainy za roky radianskoi vlady”. (7–8 grudnia 1964 r.). – Lviv, 1964. – S. 40.

26. Figol D.I., Malanchuk V.A. Vyshyvka v suchasnomu pobuti // D.Figol, V.Malanchuk // Narodna tvorchist ta etnografiya. – Kyiv, 1964. – № 3. – S. 43–45.

27. Figol D.I., Kozakevych M.Z., Rozhnkivskiy V.F. Popovnennia fondiv Ukrayinskoho derzhavnoho muzeiu etnografii ta hudozhnogo promyslu AN URSSR / D.Figol, M.Kozakevych, V.Rozhankivskiy // Materialy z etnografii ta hudozhnogo promyslu. – Kyiv, 1957. – Vyp. III. – S. 177–178.

28. Figol D.I., Mateiko K.I. Zdobutky narodnoi kultury – v suchasnyi pobut / D.Figol, K.Mateiko // Materialy z etnografii ta hudozhnogo promyslu. – Kyiv, 1957. – Vyp. VII–VIII. – S. 233–235.

29. Figol D.I., Sukha L.M., Kozakevych M.Z., Mateiko K.I., Lomova M.I. Deiaki osoblyvosti suchasnoho pobutu ukrainciv Polissia (za materialamy ekspedytsii 1953 r.) / D.Figol, L.Sukha, K.Mateiko, M.Kozakevych, M.Lomova // Materialy z etnografii ta hudozhnogo promyslu. – Kyiv, 1956. – Vyp. II. – S. 48–59.

30. Figol R.D. Danylo Figol (do 80-richchia vid dnia narodzhennia i 20-richchia vid dnia smerti) / R.Figol // Aromat Yevshan zillia: do 20-littia natsionalnoi revoliutsii 1988–1991. – Kyiv: Stylos, 2008. – S. 247–248.

31. Figol R.D. Danylo Figol Do 100-littia vid dnia narodzhennia / R.Figol // Mystectvoznavstvo'07. – Lviv. – № 2. – S. 143–148.

**Voloshyn M. M.**, postgraduate of the Institute of Ethnology of the National Academy of Sciences of Ukraine (Ukraine, Lviv), m\_volowun@ukr.net

#### Museum activities of Danylo Figol in Ukrainian State Museum of Ethnography and Crafts in Lviv

*Museum aspect of ethnographic activity of Danylo Figol, who in 1945 began working at the State Museum of Ethnography of the Academy of Sciences of the USSR has been studied. Due to this the method of historic and psychological reconstruction of vital activity of the scientist has been implemented. Based on the study found “critical moments” in which the change of views. The scientific and museum work of D. Figolia was an important area of ethnographic activity of the Ukrainian center of ethnology in Lviv during the Soviet period is proved.*

**Keywords:** Danylo Figol, State Ethnographic Museum of the Academy of Sciences of USSR in Lviv, Department of the Ethnography Institute of Ukrainian folklore of the Academy of Sciences of USSR, Ethnology, Lviv.

**Волошин М. М.**, аспирантка отдела этнологии современности, Институт народоведения НАН Украины (Украина, Львов), m\_volowun@ukr.net

#### Музееведческая деятельность Данила Фиголя в Украинском государственном музее этнографии и художественного промысла во Львове

*Исследовано музееведческий аспект этнографической деятельности Данила Фиголя, который в 1945 году начал работать в Государственном этнографическом музее АН УССР. Для этого применен метод исторической и психологической реконструкции жизнедеятельности ученого. На основе исследования выяснено “критические моменты”, в которых происходила смена взглядов ученого. Доказано, что научно-музейная работа Д. Фиголя была важной сферой этнографической деятельности Львовского центра украинской этнографии в течение советского периода.*

**Ключевые слова:** Данило Фиголь, Львов, Государственный Этнографический музей АН УССР, Отдел этнографии Института Украинского фольклора АН УССР, этнология, Львов.

\* \* \*

УДК 930(477):929Петров(043.3)

**Андреев В. М.**

доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри всесвітньої історії та історіографії, Херсонський державний університет (Україна, Херсон), avnskif@yandex.ru

#### ВІКТОР ПЕТРОВ: АРХЕОЛОГ В ОКУПОВАНІЙ УКРАЇНІ (1942–1943)

*Висвітлено окремі, малодосліджені сюжети інтелектуальної біографії визначного українського інтелектуала (археолога, етнографа, фольклориста, мовознавця, філософа та письменника) Віктора Платоновича Петрова. Майже невивченою залишається його діяльність як археолога під час радянсько-німецької війни 1941–1945 рр. Отже, автором зроблено спробу дослідити наукову творчість ученого-археолога в окупованій Україні (1942–1943). В першу чергу розглянуто його дослідження зарубинецької та черняхівської археологічних культур.*

**Ключові слова:** Віктор Петров, інтелектуальна біографія, археолог, зарубинецька та черняхівська культури.

Віктор Платонович Петров (1894–1969) – український інтелектуал з надзвичайною ерудицією та широтою наукових зацікавлень і поглядів. Його безумовно можна назвати визначною постаттю гуманітарної думки ХХ ст. – історик, археолог, етнограф, фольклорист, мовознавець, філософ і талановитий письменник з кола неокласиків (літературні псевдоніми – В. Домонтович, В. Бер, В. Плят, Борис Веріго та ін.).

З 1919 р. й до кінця життя В. Петров був пов’язаний із Академією наук України. Як учений він працював у різних академічних інституціях – Комісія з складання історичного словника української мови, Етнографічна комісія, Спілка інституцій матеріальної культури (з 1934 р. – Інститут історії матеріальної культури, 1938 р. реорганізований в Інститут археології). Утім, визнаний як науковець та письменник у 1920–1930-ті рр., В. Петров, в силу різних життєвих колізій і обставин, був благополучно і надовго “вилучений” з інтелектуального простору СРСР та української діаспори, а його багатогранна літературна, філософська та наукова спадщина забута.

Сьогодні В. Петров не є широковідомим у світі й Україні. В українському інтелектуальному співтоваристві він більше відомий як письменник [1–8]. Також майже невивченою залишається його діяльність як археолога під час радянсько-німецької війни 1941–1945 рр. Отже, спробуємо, розглянувши наукову діяльність ученого в окупованій Україні,

висвітлити саме цей сюжет його інтелектуальної біографії.

В археологію В. Петров прийшов у складні для всієї радянської і, зокрема, української науки часи. З середини 1920–х, в радянську археологію прийшло нове покоління вчених, яке принесло з собою методологічну перебудову науки. Марксистська концепція історії суспільства вперше була прийнята на озброєння археологами Москви та Ленінграда [9, с. 18–21; 10, с. 427].

Слідом за корінними змінами у наукових центрах СРСР, починається інституціональна та ідеологічна перебудова української науки. 1933р. було створено Спільну інституцій матеріальної культури при ВУАН яка об'єднала ліквідовані академічні установи: Всеукраїнський археологічний комітет, Етнографічну комісію, Кабінет антропології та етнології, Музей археології, Культурно–історичну комісію та кафедру передісторії. Метою подібних змін було подолання відокремленості суспільних наук та їх перебудова на засадах марксистсько–ленінської теорії. У зв'язку з цим зі складу керівництва закладу було усунуто “класово–ворожі елементи” в науці.

Отже, В. Петров як співробітник колишньої Етнографічної комісії увійшов до складу новоствореної установи. Доля науковця склалася так, що він опинився в археології (точніше – історії матеріальної культури), а питання давньої історії, і, зокрема, України його цікавили й раніше. “Історія матеріальної культури” та нові методологічні підходи відкрили для нього нові обрії, зацікавлення, перспективи дослідницької діяльності.

Практично одразу В. Петрова починає цікавити відкрита видатним українським археологом В. Хвойкою культура “полів поховань”, яка пізніше стала відомою під назвою зарубинецької (III ст. до н.е. – II ст. н.е.) та черняхівської (III–V ст. н.е.). Більше того, на авторитетну думку П. Толочка, саме В. Петрову належить пріоритет у їх вивченні [11, с. 4].

В. Хвойка запропонував і першу археологічну та історичну інтерпретацію цих культур з позицій автохтонізму та пов'язав їх із слов'янами. В. Петров у своїх дослідях продовжив “лінію” В. Хвойки.

Культура полів поховань після досліджень В. Хвойки на вітчизняному ґрунті не отримала широкого вивчення. Утім, накопичення нових матеріалів продовжувалося в наслідок археологічних досліджень С. Гамченка, П. Козаря, М. Макаренка, І. Самойловського, П. Смолічева, М. Рудинського та ін. Найбільш масштабними у довоєнний час були роботи пов'язані з будівництвом Дніпрельстану, які дали нові відкриття могильників та поселень цієї культури [12, с. 148–191].

Загалом інтерес до вивчення культури полів поховань в радянській науці дещо зменшився та був перенесений в ідеологічну площину після того як у німецькій археології на початку XX ст. отримала визнання теорія міграціонізму [13, с. 16]. Згідно міграціоністських концепцій німецьких учених, поява нових культур пояснювалась переселеннями окремих колективів людей, які переносили матеріальну культуру на нові місця у готовому вигляді. Так, П. Райнеке, розглянувши матеріали з могильника поблизу

с. Зарубинці, встановив близькість елементів його матеріальної культури з аналогічними речами могильників у пониззі Вісли. На основі цих даних дослідник зробив висновок, що наприкінці I тис. до н.е. – початку I тис. н.е. з території Нижньої Вісли до Північного Причорномор'я просувалося східногерманське населення [14].

Подібну позицію відстоював й видатний німецький археолог епохи кайзера Вільгельма II та передгітлерівського часу Г. Коссіна, посилаючись на нові археологічні знахідки 1920–1930–х рр. на Десні та Східній Галичині. Носіями цієї матеріальної культури він вважав бастарнів, спираючись на повідомлення римського автора Помпея Трога [15, с. 50]. Позицію Г. Коссіна, як і більшість німецьких археологів, поділяв Р. Штампус, що здійснював археологічні розкопки на території Польщі, а під час II Світової війни й на території України [16].

К. Такенберг дотримувався точки зору, що могильник біля с. Зарубинці належить скирам, вихідцям з району Середнього Одеру (моноетнічним, нечисельним племенам) [17]. Згодом він відмовився від такого погляду на зарубинецьку культуру. В післявоєнні роки дослідник стверджував, що таку велику територію не могли заселяти лише германці, а тому тубільне населення було тут домінуючим. Утім, К. Такенберг завжди акцентував на наявності германської складової в зарубинецькій культурі [18, с. 423–424].

Подібним чином німецькі дослідники вирішували й питання етнічної ідентифікації черняхівської культури. Так, П. Райнеке вважав, що її творцями та носіями були германські племена, в першу чергу, готи [14]. Е. Блюме [19, с. 69], Г. Коссіна та інші припускали, що придніпровські могильники належать гетідам [20, с. 32].

В. Петров вступав у полеміку із німецькими дослідниками й, незважаючи на їх заперечення слов'янства культури полів поховань, продовжував працювати [21].

В таких умовах проблема вивчення культури полів поховань раптово отримала політичну актуальність в СРСР. Постає необхідність протиставити концепціям німецьких археологів нові підходи, які б змогли спростувати “расову теорію” опонентів і довести слов'янскість цих культур. Для цього треба було поставити дослідження вітчизняних археологів на ґрунтовну джерелознавчу основу, як колись це було зроблено в галузі фольклористики та етнографії.

Отже, наприкінці 1930–х рр. В. Петров, який очолював сектор слов'яно–руської археології ІА АН УРСР став ініціатором створення колективу дослідників для вивчення культури полів поховань, як він вважав, безпосередньо пов'язаних з проблемою етногенезу слов'ян.

Перш за все, на його думку, було необхідно опрацювати та видати велику кількість матеріалів, що зберігалися в музеях України, створити фундаментальну базу для подальших археологічних досліджень культур I тис. до н.е. – I тис. н.е. Також одним з найважливіших завдань стало створення археологічної карти культури полів поховань.

За задумом В. Петрова до друку готувалася ціла серія томів корпусу археологічних матеріалів, що охопив би всю сукупність пам'яток на території України. Редактором видання був В. Петров. До війни дослідник підготував матеріали з колекції Київського державного історичного музею. Над цим проектом, окрім В. Петрова, працювали українські археологи С. Коршенко, І. Самойловський, В. Козловська, Є. Махно. У 1940–1941 рр. львівським ученим М. Смішком на основі музейних колекцій Львова та власних розкопок активно готувався другий том [22, с. 64; 23, с. 111; 24, с. 259]. Це був перший досвід створення фундаментального зводу археологічних джерел, який виконувався на вищому рівні тогочасних знань. Підготовлені матеріали перешкодила видати війна.

В 1940–1941 рр. проводилися рятівні розкопки експедицією ІА АН УРСР для вивчення пам'яток полів поховань, які руйнувалися водами Дніпровського водосховища (озеро ім. Леніна). Так, було проведено розкопки в Нікольському, Федорівці, Ново–Олександрівці [25]. Перед початком війни український археолог К. Раєвський дослідив широку площу поселення Киселево на околиці Одеси та пов'язав його з черняхівською культурою [26]. Дослідження були перервані війною.

Під час війни В. Петров виконував розвідницькі завдання в середовищі німецьких окупантів. Після вдалої легалізації його, як офіцера служби пропаганди, направили на посаду редактора журналу “Український засів”<sup>\*</sup>. Навіть в цих складних умовах В. Петров продовжив свої студії в галузі стародавньої історії України та археології. Як і раніше його цікавить проблема культури полів поховань.

Вчений пише доволі цікаву розвідку “Готи на Україні та культура полів поховань” [22]. До речі, в романі В. Петрова/В. Домонтовича “Без ґрунту” зустрічаємо історичні екскурси майже дослівно взяті саме з цієї роботи. Ця глибока за змістом стаття стала першою спробою вченого викласти своє бачення проблеми зміни археологічних культур, етногенетичних та культурно–історичних процесів на території України наприкінці I тис. до н.е. – I тис. н.е. Також автором було поставлено питання етнічної ідентифікації носіїв зарубинецької та черняхівської культур. Саме в цій праці вперше з'являється поняття епоха, яке згодом дослідник сформулює та розв'є в другій половині 1940–х рр. у теорію епох на сторінках своїх історіософських праць.

В. Петров, спочатку окресливши хронологічні рамки та територію розповсюдження пам'яток культури полів поховань, відмітив, що Україна тоді була щільно та суцільно заселеною своєрідними і в той же час спільними з усім цивілізованим середземноморським світом культурами. На його думку культура полів поховань прийшла на зміну скіфській кочовій культурі, що поступилася осілій людності. Одна епоха змінилася іншою: “Справа йде про епоху, саме окрему епоху, виразно й чітко відокремлену й відрубну як в зіставленні з культурою попереднього часу скитів, так і

наступної” [22, с. 61–62]. В. Петров вважав, що під час переходу від скіфського часу до зарубинецького у III ст. до н.е. відбувається розклад політично–територіальної спільноти на кілька районів, відмирає перегінне скотарство з його зонально–сезонним випасом худоби, зникають великі стада, що потребують оборони та зимників, відходить у минуле потреба в великих дружинах та потужних городищах. Докорінно змінюється господарство. Господарювання стає приселищним та присадибним. Варварство поступається цивілізації. Дослідник на основі різноманітних джерел формує “образ культури високо розвиненої, з господарством, що стоїть на високому рівні, “побуту різнобарвного і заможного”, “повів античності, класичного духу відчувається на всьому характері культури цієї доби” [22, с. 62].

Зарубинецька та черняхівська культури, на думку В. Петрова це два етапи культури полів поховань. Отже, він вважає, що зарубинецький етап безпосередньо переходить у черняхівський: “Можна майже з цілковитою певністю стверджувати, що культура Черняхівського типу з'являється спочатку на півдні, в порожистій смузі Дніпра, а тоді вже в Середньому Наддніпров'ї, нашаровуючись на культуру Зарубинецького типу і остаточно витискуючи її заступаючи цю останню в перші ст. по Хр.” [22, с. 63].

Що ж до питання про етнічну належність носіїв зарубинецької та черняхівської культур, то тут В. Петров прямої відповіді не дає. Він відзначив, що з часів відкриття культури полів поховань В. Хвойкою, який, до речі, запропонував їх слов'янську інтерпретацію, а згодом цю лінію продовжував і сам В. Петров (про це в статті він із зрозумілих причин не згадує – А. В.), цією проблемою зацікавились німецькі вчені. Науковець цілком справедливо згадав дослідження П. Райнеке, Е. Бренера, М. Еберта, Г. Коссіни та ін., тим самим продемонструвавши обізнаність з історіографією проблеми, й зауважив, що вони були ладні пов'язувати зарубинців з бастарнами, а черняхівців з готами та гепідами. Цю думку німецьких дослідників він підтверджує даними історичних джерел про шлях готів від “Долішньої Вісли до Чорного моря” і заснування ними держави з центром на Дніпрі із столицею в м. Данабарстадір. Далі він звертається до діяльності готських королів Острогота й Германаріха та створення могутнього готського царства, яке було “бар'єром проти диких кочових народів”, “що відгороджував європейський простір від Сходу”. Але “тунський гураган”, пронісшись над готською державою зламав її основи [22, с. 63–64].

Історичну долю готів В. Петров подає коротко відзначивши, що під час Великого переселення народів частина готів подалася на Балкани, в Південну та Західну Європу, а частина на довгий час затрималася в Криму. Надалі, археолог намагається потішити самоблювство “великої арійської раси” і наводить дані письмових джерел про те, що в XVII ст. в Криму ще проживали “світлі й синьоокі люди, відокремлені від інших тамтешніх народів”. Також він зазначив, що й досі в українській культурі відчуваються впливи “культури, яка розквітла на території України за часів панування готської держави”. Автор висловлює думку, від якої він не відмовиться й згодом, що “етнографічна

<sup>\*</sup> “Український засів” – літературний журнал, видання Відділу пропаганди німецької армії в Україні, виходив у Харкові, потім у Кіровограді (1942–1943), його редактором був В. Петров.

культура українського народу своїми коріннями історично вростає в цю культуру полів поховань” [22, с. 64–65].

Безумовно, що в цій розвідці В. Петров намагається довести свою лояльність до окупаційного режиму та підіграти німецькій владі, яка надзвичайно серйозно ставилася до археології. В фашистській Німеччині археологія була державною наукою, яка мала обґрунтовувати територіальні претензії гітлерівського уряду до сусідніх народів. Не дивно, що тоді серед німецьких учених майже абсолютного визнання набув так званий “метод археології поселень”. Автором цієї теорії був Г. Коссіна. Цей вчений став засновником цілої школи в німецькій науці – “археологія поселень”. Він відстоював культуртрегерську роль давніх германців, які, нібито, споконвіку проживали в Північній Європі й звідти завойовницькими походами розповсюджували вищу культуру по всій Європі та за її межі. Г. Коссіна поєднав міграціонізм із расовою теорією. Але він став першим, хто на археологічному матеріалі поставив проблему походження народів, й одним з перших, хто оцінив значення картографічного методу.

В. Петров був добре ознайомлений з працями німецьких вчених та новими віяннями у німецькій історіографії, адже ще у 1930–ті, коли археологія стала полем битви фашистської та комуністичної ідеологій, він неодноразово критикував Г. Коссіну та його послідовників. Утім, зараз ситуація змінилася. В. Петров писав все це не дарма, адже тут не слід забувати, що він був розвідником і мусив виконувати покладену на нього місію. Крім того, необхідно відмітити, що вчений у своїй розвідці, зробивши “реверанс” у бік німецької науки та расової теорії, вміло обминув етнічні проблеми й до кінця не висловив власної думки, щодо етнічної ідентифікації носіїв культури полів поховань. Він, так би мовити, покладається на авторитетну думку німецьких вчених. Але, очевидно, що він, як науковець, не особливо покривив душею. Згодом, у 1960–ті рр., В. Петров, виділяючи основну (прадавньо)слов’янську лінію місцевого етногенезу, не заперечував важливу роль в етнічних процесах, що відбувалися на території України в I тис. н.е., готів, утім, як і дако–фракійців, сарматів та інших прийшлих етносів [27, с. 213].

Отже, німецька влада, для того щоб утриматися на захоплених українських територіях не лише силою зброї та терору, а й підвести під своє панування теоретико–ідеологічне підґрунтя, усіляко заохочувала дослідження, що підкреслювали культуртрегерську роль великого німецького народу в історії та підтверджували його право перебування на території України. З точки зору гітлерівських ідеологів в цьому не могло бути жодних сумнівів, адже ще у III–V ст. н.е. тут існувала потужна Готська держава, яка захищала народи Європи від диких східних орд, а зараз цю місію виконує “великий III Рейх” із його доблесним вермахтом обороняючи європейську цивілізацію від більшовизму.

Окрім пропагандистської мети нацистська влада, цікавлячись історією та культурними цінностями України, переслідувала й цілком утилітарні цілі. В процесі підготовки до війни було створено зондерштаб

прадавньої історії, Айнзатцштабрейхсляйтера А. Розенберга для окупованих областей. До завдань Айнзатцштабу входило – збір, обробка та класифікація архівних матеріалів та культурного майна у найширшому розумінні, визначення їх подальшої долі та можливості їх використання у роботі вищих шкіл Рейху та ідеологічній боротьбі з ворогами націонал–соціалізму [28; 29]. Ця структура мала у своєму розпорядженні детальні каталоги й описи колекцій українських музеїв, бібліотек тощо. Планувалося масштабне та організоване переміщення та вивезення культурних цінностей з України.

У сферу прямої компетенції Айнзатцштабу входила діяльність музеїв. Окупаційна адміністрація організувала в Києві Музей стародавньої історії – у пропагандистських цілях, а також з метою зібрати експонати для подальшого вивезення в Німеччину. Його базою були археологічні колекції історичного музею (того самого з колекціями якого В. Петров та Є. Махно працювали до війни). Директором призначили високопрофесійного німецького археолога–медієвіста П. Грімма. Судячи з відгуків киян, котрі знали його, це був інтелігентний і гуманний чоловік. Він узяв на роботу місцевих археологів – В. Козловську, П. Курінного, І. Самойловського, Є. Махно. Музей стародавньої історії проводив наукову роботу. Його колекції вивчали археологи з Німеччини, зокрема доктор Р. Штампус. Він разом з І. Самойловським вів розкопки зарубинецького могильника II–I ст. до н.е. на хуторі Корчуватому під Києвом [30]. А його колеги проводили дослідження в районі порожистої частини Дніпра – оберайзацфюрер доктор В. Модріан, доктор Хюлле та український дослідник (старий знайомий В. Петрова часів Дніпрогесівської експедиції) П. Козар [28, с. 389–390]. Отже, музейні фонди поповнювалися навіть під час війни.

Проте, після поразок німецької армії під Сталінградом та на Курській дузі, Червона Армія швидкими темпами наближалася до Києва. Почалося масове вивезення музейних цінностей з України слухбою Розенберга. На станції Київ–Товарний стояли літерні ешелони з ящиками, які прибували з Харкова, Полтави, Дніпропетровська й інших міст. Вагома частка серед “евакуйованих” цінностей припадала на експонати музеїв і бібліотек столиці. Місця призначення для кожного ешелону було визначено задовго до початку пограбування [30].

В. Петров у 1942–1943 рр., продовжуючи свої довоєнні дослідження культури полів поховань, навіть хотів видати кількатомну серію археологічних матеріалів (до друку було підготовлено чотири томи). Розробка цього проекту проводилася ще до війни, але її не було доведено до свого логічного завершення. Отже, вчений відновив роботу. Так, перший том, що був підготовлений до друку й охоплював матеріали колекції Київського державного історичного музею, вміщував: вступну статтю й розвідку В. Петрова (15 пам’яток культури полів поховань), дослідження С. Коршенка (Черняхівський могильник), І. Самойловського (Корчуватівський могильник) та В. Козловської (Трахтемирів та Дідівщина). Другий том був опрацьований М. Смішком (західноукраїнські матеріали, на основі колекцій львівських музеїв). Третій

том мав бути присвячений полям поховань порожистої смуги Дніпра (музеї Дніпропетровська, Запоріжжя, Нікополя). Четвертий – пам'ятки Черкащини (Маслово та інші пункти Середнього Правобережжя). Розпочалося “вивчення збірок Білоцерківського, Житомирського, Харківського музеїв” [22, с. 64–65].

Отже, цілком імовірно, що тогочасні поїздки В. Петрова в Київ та інші міста України також були пов'язані й з роботою над виданням. Очевидно, що В. Петров, працюючи над проектом, окрім власного наукового інтересу, мав ще й розвідницьке завдання таким чином контролювати музейні колекції України. Крім того, як би вдалося здійснити проект В. Петрова, це згодом могло значно полегшити простеження долі вивезених музейних цінностей.

Згодом, коли минули десятки років після закінчення війни, вивезені німцями експонати з Київського державного історичного музею були знайдені в Кракові. Артефакти з колекції, а серед них були абсолютно унікальні речі, вдалося ідентифікувати в тому числі й завдяки матеріалам (сотні фотографій та малюнків), що готував до друку до та під час війни В. Петров. На деяких фотографіях вдалося розрізнити музейні й виставкові номери і, таким чином, “паспортизувати”. Значна допомога надійшла й з Німеччини. По смерті професора Р. Штампфуса (того самого, що працював в окупованому Києві), після систематизації та упорядкування його архіву, там було виявлено унікальні матеріали – “паспортизовані” фотографії стародавніх прикрас тієї самої колекції київського музею, зроблені з тих самих негативів, які збереглися в архіві В. Петрова. Отже, неопублікований спадок дослідника може прислужитися й у справі реституції музейних цінностей України. Також все це свідчить на користь того, що Віктор Платонович мав контакти з німецькими колегами-археологами які працювали в Україні [30].

До вивчення зарубинецької та черняхівської культур вчений повернувся у повоєнний час, коли працював у московському Інституті історії матеріальної культури (1950–1956) та київському Інституті археології (1956–1969). “Довоєнно-воєнний” проект В. Петрова, щодо видання зводу пам'яток культури полів поховань, було реалізовано у 1950–ті–1960–ті рр. публікацією кількох томів із серії “Матеріали та дослідження з археології СРСР” [31; 32; 33; 34; 35], а його ідеї та концепції втілені у низці статей та монографій.

#### Список використаних джерел

1. Агєєва В. Поетика парадокса: Інтелектуальна проза Віктора Петрова-Домонтовича. – К., 2006. – 432 с.
2. Грегупль Г. В. Українська біографічна проза першої половини ХХ ст.: жанровий аспект (за творами В. Петрова, С. Васильченка, О. Ільченка, Л. Смілянського): автореф. дис. ... канд. філол. наук. – К., 2005. – 18 с.
3. Загоруйко Ю. А. Художня проза В. Петрова (В. Домонтовича): автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.01.02 “Українська література”. – К., 1993. – 19 с.
4. Зубань В. І. “Аліна і Костомаров” та “Романи Куліша” В. Петрова в контексті українського культурного життя 20-х років ХХ століття : дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.01.01 “Українська література”. – Х.: Харків. нац. ун-т ім. В. Н. Каразіна, 2003. – 208 с.
5. Куриленко І. А. Екзистенціалістська модель українського інтелектуального роману 20-х років ХХ століття : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.01.01 “Українська література”. – Х.: Харків. нац. ун-т ім. В. Н. Каразіна, 2006. – 19 с.

6. Мазуренко І. Метаморфози Віктора Петрова (В. Домонтовича): Фрагменти життя і творчості за документами доби // Січєслав. – Дніпропетровськ, 2004. – Вип. 2. – С. 88–94.
7. Павличко С. Дискурс модернізму в українській літературі. – К., 1997. – 447 с.
8. Портнов А. Віктор Петров і його критики // Історії істориків: Обличчя й образи української історіографії ХХ століття. – К.: Критика, 2011. – С. 143–181.
9. Клейн Л. С. Феномен советской археологии. – СПб.: Фарн, 1993. – 126 с.
10. Лебедев Г. С. История отечественной археологии. 1700–1917 гг. – СПб.: Издательство С. Петербургского университета, 1992. – 464 с.
11. Толочко П. П. Віктор Петров – дослідник українського етногенезу // Петров В. Походження українського народу. – К.: МП “Фенікс”, 1992. – С. 3–4.
12. Брайчевская А. Т. Черняховские памятники Надпорожья // МИА. – М.–Л., 1960. – № 82. – С. 148–191.
13. Пачкова С. П. Зарубинецкая культура и латенизированные культуры Европы. – К., 2006. – 372 с.
14. Reinecke P. Aus der russischen Literatur Graberfelder vom Ende der La Tene Zeit und aus der jungeren römischen Kaiserzeit im Gouvernement Kiev // Meinzer Zeitschrift. – 1906. – № 1. – S. 42–50.
15. Kossinna G. Germanische Kultur im Jahrtausend nach Chr. Geburt // Mannus Bibliothek. – 1932. – S. 40–61.
16. Stampfus R. Germanen in der Ukraine // Germanen–Erbe. Monatschrift für Deutsche Vorgeschichte. – Posen, 1942. – Heft 9/10. – S. 280–285.
17. Tackenberg K. Bastarnen // Volk und Rasse. – 1929. – № 4. – S. 232–244.
18. Tackenberg K. Zu den Funden von Lukaschewka im Bezirk Kischenew Moldau–Republik // Alt–Thüringen Jahreschrift des Museums für Ur–Frühgeschichte Thüringens. – 1962/1963. – Bd. 6. – S. 412–424.
19. Blume E. Die germanischen Stämme und die Kulturen zwischen Oder und Passarge zur römischen Kaiserzeit. – Würzburg, 1912. – 213 с.
20. Kossinna G. Das Weichsselfeld, ein uralter Heimatboden der Germanen. – Danzig, 1919. – 155 с.
21. Петров В. Расова теория та її критика // Наукові записки Інституту історії матеріальної культури. – К., 1934. – Кн. 2. – С. 49–71.
22. Петров В. Готи на Україні та культура полів поховань // Український засів (Харків). – 1942. – Ч. I. – С. 61–65.
23. Ситник О. Львівська археологічна школа у період потрясіння та випробувань (1939–1951) // Археологічні дослідження львівського університету. – 2006. – Вип. 9. – С. 106–133.
24. Ситник О. Польові дослідження Львівського відділу Інституту археології АН УРСР // Археологічні дослідження львівського університету. – 2007. – Вип. 10. – С. 254–286.
25. Брайчевская А. Т. Черняховские памятники Надпорожья // Материалы и исследования по археологии СССР (МИА). – М.–Л., 1960. – № 82. – С. 148–191.
26. Раевский К. А. Наземные сооружения земледельцев междуречья Днепра–Днестра в I тысячелетии н.э. // Советская археология (СА). – 1955. – Вып. 23. – С. 250–276.
27. Петров В. Етногенез слов'ян. – К.: Наукова думка, 1972. – 214 с.
28. Тєслєнко Д. Л. Діяльність зондерштабу прадавньої історії оперативного штабу “Рейхслайтер Розенбер” у генеральній окрузі “Дніпропетровськ” (1942–1943) // Вопросы германской истории. Сборник научных трудов / С. И. Бобылева (отв. ред.). – Днепропетровск, 2007. – С. 382–395.
29. Тєслєнко Д. Л. Археологія на службі пропаганди (діяльність науково-дослідних установ Третього рейху на окупованій Дніпропетровщині) Друга світова війна і доля народів України: тези доп. 3-ї Всеукр. наук. конф. – К., 2008. – С. 25–27.
30. Гороховский Е. Встречное движение. Две истории о приключениях сокровищ культуры Украины // Зеркало недели. – 2000. – 2–8 сент. бря.
31. Материалы и исследования по археологии СССР. Зарубинецкая культура. – М.–Л., 1959. – № 70. – 193 с.
32. Материалы и исследования по археологии СССР. Черняховская культура. – М., 1960. – № 82. – 349 с.
33. Материалы и исследования по археологии СССР. Славяне накануне образования Киевской Руси. – М., 1963. – № 108. – 387 с.

34. Материалы и исследования по археологии СССР. – М., 1960. – № 82. – 363 с.

35. Материалы и исследования по археологии СССР. История и археология Юго–Западных областей СССР начала нашей эры. – № 139. – 264 с.

### References

1. Agejeva V. Poetyka paradoksa: Intelktual'na proza Viktora Petrova–Domontovycha. – K., 2006. – 432 s.

2. Gregul' G.V. Ukraїns'ka biografichna proza pershoї polovyny XX st.: zhanrovij aspekt (za tvoramy V.Petrova, S.Vasyl'chenka, O.II'chenka, L.Smiljans'kogo): Avtoref. dys. ... kand. filol. nauk. – K., 2005. – 18 s.

3. Zagorujko Ju.A. Hudozhnja proza V.Petrova (V.Domontovycha): avtoref. dys. ... kand. filol. nauk: spec. 10.01.02 "Ukraїns'ka literatura". – K., 1993. – 19 s.

4. Zuban' V.I. "Alina i Kostomarov" ta "Romany Kulisha" V.Petrova v konteksti ukraїns'kogo kul'turnogo zhyttja 20–h rokiv XX stolittja: dys. ... kand. filol. nauk: spec. 10.01.01 "Ukraїns'ka literatura". – H.: Harkiv. nac. un–t im. V.N. Karazina, 2003. – 208 s.

5. Kurylenko I.A. Ekzysencialists'ka model' ukraїns'kogo intelektual'nogo romanu 20–h rokiv XX stolittja : avtoref. dys. ... kand. filol. nauk: spec. 10.01.01 "Ukraїns'ka literatura". – H.: Harkiv. nac. un–t im. N.V. Karazina, 2006. – 19 s.

6. Mazurenko I. Metamorfozy Viktora Petrova (V.Domontovycha): Fragmenty zhyttja i tvorčnosti za dokumentamy doby // Sicheslav. – Dnipropetrovs'k, 2004. – Vyp.2. – S. 88–94.

7. Pavlychko S. Dyskurs modernizmu v ukraїns'kij literaturi. – K., 1997. – 447 s.

8. Portnov A. Viktor Petrov i jogo krytyky // Istorii' istorykiv: Oblychchja j obrazy ukraїns'koi' istoriografii' XX stolittja. – K.: Krytyka, 2011. – S. 143–181.

9. Klejn L.S. Fenomen sovetskoj arheologii. – Spb: Farn, 1993. – 126 s.

10. Lebedev G.S. Istorija otechestvennoj arheologii. 1700–1917 gg. – Spb.: Izdatel'stvo S.Peterburgskogo universiteta, 1992. – 464 s.

11. Tolochko P.P. Viktor Petrov – doslidnyk ukraїns'kogo etnogenezu // Petrov V. Pohodzhennja ukraїns'kogo narodu. – K.: MP "Feniks", 1992. – S. 3–4.

12. Brajchevskaja A.T. Chernjahovskie pamjatniki Nadporozh'ja // MIA. – M.–L., 1960. – № 82. – S. 148–191.

13. Pachkova S.P. Zarubineckaja kul'tura i latenizirovannje kul'tury Evropy. – K., 2006. – 372 s.

14. Reinecke P. Aus der russischen Literatur Grabfelder vom Ende der La Tene Zeit und aus der jungeren romischtn Keiserzeit im Gouvvennement Kiev // Meinzer Zeitschrift. – 1906. – № 1. – S. 42–50.

15. Kossinna G. Germanische Kultur im Jahrtausend nach Chr. Geburt // Mannus Bibliothek. – 1932. – S. 40–61.

16. Stampfus R. Germanen in der Ukraine // Germanen–Erbe. Monatschrift für Deutsche Vorgeschichte. – Posen, 1942. – Heft 9/10. – S. 280–285.

17. Tackenberg K. Bastarnen // Volk und Rasse. – 1929. – № 4. – S. 232–244.

18. Tackenberg K. Zu den Funden von Lukaschewka im Bezirk Kischenew Moldau–Republik // Alt–Thuringen Jahreschrift des Museums für Ur–Frühgeschichte Thuringens. – 1962/1963. – Bd.6. – S. 412–424.

19. Blume E. Die germanischen Stämme und die Kulturen zwischen Oder und Passarge zur römischen Kaizerzeit. – Würzburg, 1912. – 213 s.

20. Kossinna G. Das Weichsellend, ein uralter Heimat boden der Germanen. – Danzig, 1919. – 155 s.

21. Petrov V. Rasova teorija ta i'i' krytyka // Naukovi zapysky Instytutu istorii' material'noi' kul'tury. – K., 1934. – Kn. 2. – S. 49–71.

22. Petrov V. Goty na Ukraїni ta kul'tura poliv pohovan' // Ukraїns'kyj zasiv (Harkiv). – 1942. – Ch.1. – S. 61–65.

23. Sytnyk O. L'vivs'ka arheologichna shkola u period potrasin' ta vyprobuvan' (1939–1951) // Arheologichni doslidzhennja l'vivs'kogo universytetu. – 2006. – Vyp.9. – S. 106–133.

24. Sytnyk O. Pol'ovi doslidzhennja L'vivs'kogo viddilu Instytutu arheologii' AN URSSR // Arheologichni doslidzhennja l'vivs'kogo universytetu. – 2007. – Vyp.10. – S. 254–286.

25. Brajchevskaja A.T. Chernjahovskie pamjatniki Nadporozh'ja // Materialy i issledovanija po arheologii SSSR (MIA). – M.–L., 1960. – № 82. – S. 148–191.

26. Raevskij K.A. Nazemnye sooruzhenija zemledel'cev

mezhdurech'ja Dnepra–Dnestra v I tysjacheletii n.je. // Sovetskaja arheologija (SA). – 1955. – Vyp.23. – S. 250–276.

27. Petrov V. Etnogenez slov'jan. – K.: Naukova dumka, 1972. – 214 s.

28. Teslenko D.L. Dijal'nist' zondershtabu pradavn'oi' istorii' operativnogo shtabu "Rejhslijater Rozenberg" u general'nij okruzi "Dnipropetrovs'k" (1942–1943) // Voprosy germanskoj istorii. Sbornik nauchnyh trudov /S.I. Bobyljova (otv. red.). – Dnepropetrovsk, 2007. – S. 382–395.

29. Teslenko D.L. Arheologija na sluzhbi propagandy (dijal'nist' naukovo–doslidnyh ustanov Tret'ogo rejhu na okupovanij Dnipropetrovshhyni) Druga svitova vijna i dolja narodiv Ukraїny: tezy dop. 3–i' Vseukr. nauk. konf. – K., 2008. – S. 25–27.

30. Gorohovskij E. Vstrechnoe dvizhenie. Dve istorii o priključenijah sokrovishh kul'tury Ukrainy // Zerkalo nedeli. – 2000. – 2–8 sentjabrja.

31. Materialy i issledovanija po arheologii SSSR. Zarubineckaja kul'tura. – M.–L., 1959. – № 70. – 193 s.

32. Materialy i issledovanija po arheologii SSSR. Chernjahovskaja kul'tura. – M., 1960. – № 82. – 349 s.

33. Materialy i issledovanija po arheologii SSSR. Slavjane nakanune obrazovanija Kievskoj Rusi. – M., 1963. – № 108. – 387 s.

34. Materialy i issledovanija po arheologii SSSR. – M., 1960. – № 82. – 363 s.

35. Materialy i issledovanija po arheologii SSSR. Istorija i arheologija Jugo–Zapadnyh oblastej SSSR nachala nashej jery. – № 139. – 264 s.

*Andrej V. M., Doctor of Historical Sciences, Professor, Head of World History and Historiography of Kherson State University (Ukraine, Kherson), avnskif@yandex.ru*

### Viktor Petrov archaeologist in occupied Ukraine (1942–1943)

*The article deals with analyzed the scientific activities V.Petrova in branch of the publication monuments of the Zarubynetska and Chernizhiv'ka of archaeological cultures. Nowadays V.Petrov is not widely known in the world and Ukraine. Also, his work as archaeologist during the Soviet–German war of 1941–1945 was not elucidated. Therefore the author tries to review the scientist's research activities in occupied Ukraine, and represent precisely this page of his intellectual biography. V. Andrej analyzed almost all the accessible sources and researched scientific and the closely related with it – the exploration activities of Viktor Petrov in 1942–1943. First of all the author focused attention on scientist's "zarubynetsko–cherniakhivskij" project which was started in the 1930 s. continued in the occupied Ukraine and implemented only in 1960.*

**Keywords:** Victor Petrov, the intellectual biography, the archaeologist, Zarubynetska and Cherniakhivka cultures.

*Андреев В. Н., доктор исторических наук, профессор, заведующий кафедрой всеобщей истории и историографии, Херсонский государственный университет (Украина, Херсон), avnskif@yandex.ru*

### Виктор Петров: археолог в оккупированной Украине (1942–1943)

*Освещен отдельный, малоисследованный сюжет интеллектуальной биографии выдающегося украинского интеллектуала (археолога, этнографа, фольклориста, языковеда, философа и писателя) Виктора Платоновича Петрова. Практически неизученной остается его деятельность как археолога во время советско–германской войны 1941–1945 гг. Автор рассмотрел научное творчество ученого–археолога в оккупированной Украине (1942–1943). В первую очередь изучены его исследования зарубинецкой и черняховской археологических культур.*

**Ключевые слова:** Виктор Петров, интеллектуальная биография, археолог, зарубинецкая и черняховская археологические культуры.

\* \* \*